

КАРИМЧОНОВ АЛИЧОН
АВАЗХОНОВ ШОҲНАЗАР ГУЛНАЗАРЗОДА

ФАРҲАНГИ АДАБИЁТШИНОСӢ

ВАЛОРАТИ ТАЪЛИМИ ОЛИ, ФАН ВА ИННОВАТСИЯҲОИ
ҶУМҲУРИИ УЗБЕКИСТОН

УНИВЕРСИТЕТИ ДАВЛАТИИ ПЕДАГОГИИ
ЧИРЧИҚ

КАРИМҶОНОВ АЛИҶОН
АВАЗҶОНОВ ШОҶНАЗАР ГУЛНАЗАРЗОДА
(Гирдоваранда ва мураттиб)

ФАРҶАНГИ АДАБИЁТШИНОСӢ

Тошкент
«ZEBO PRINT»
2023

УДК 82;821.222.8
КБК 83.3(0)5
К-43

КАРИМҶОНОВ АЛИҶОН, АВАЗХОНОВ ШОҶНАЗАР
ГУЛНАЗАРЗОДА. ФАРҶАНГИ АДАБИЁТШИНОСӢ: – Тошкент.
"Zebo Print" – 2023.- 170 бет.

Муалифони ирфон кӯшиш намуданд, ки ҳарчи бештар ба китобдӯстони хеш ва диёри худ навиштаҷотҳо бо забони таҷикӣ нашр намоянд ва девонхонаи маънавият ва маърифатро бо фарҳангҳои забони адабии тоҷикӣ пурра намоянд. Дар китобхонаҳои Душанбе, Ленинград, Тошканд, инчунин дар Лондон, Париж, Техрон ва дигар шаҳрҳо автографи баъзе классикони адабиёти форсу тоҷик мавҷуд аст. Автографҳои устодон С.Айнӣ, А.Лохутӣ, М.Турсунзода ва дигар нависандагони советии тоҷик дар Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии Академияи фанҳои РСС Тоҷикистон ҷамъ оварда шудаанд. Аммо дар китобхонаи диёрамон бо забони хеш фарҳангҳои маърифатӣ хеле камёфтанд.

Дар дастури мазкури нави таълим масъулиятнокии омӯзгорон барои беҳтар гаштани натиҷаҳои таълимии хонандагон якҷанд маротиба зиёд мегардад. Усули мазкур ба хонандагон имкон медиҳад ки матнро хонда, ҳангоми нақли мазмун мулоҳизаронӣ карда, фикри асосиро муайян карда тавонанд. Инчунин муҳокимаи мавзӯ ва маънии матн ҳангоми мутолеа барои такмили малакаи хондан хеле муфид аст. Ин усулро ҳангоми кор бо луғат, шарҳу тафсири ягон мафҳум, маънидод кардани зарбулмасалу мақолҳо ва тадқиқи мазмуни матн истифода мебаранд.

ISBN 978-9910-9587-3-1

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI O'LIY TA'LIM,
FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
SHIRCHIY DAVLAT PEDAGOGIKA UNIVERSITETI
AXBOROT RESURS MARKAZI

САРСУҲАН

Дар давраҳои гуногуни ташаккули инсоният талаботи иҷтимоӣ, иқтисодӣ, фарҳангиву маърифатии ҷомеа роҳнамо ва муайянкунандаи мундариҷаи таълим ба шумор меравад. Дар амал татбиқи намудани мундариҷаи таълим ба фарҳанги таълим таъям менамояд ва ҳар шахс вобаста ба имкон, дараҷаи фаҳмиш ва интиҳоб онро дар фаолиятҳои истифода мебарад.

Дастури таълимии мазкур бо мақсади расондани ёри амалӣ ба шахсон дар татбиқи стандартҳои фанӣ таҳия гашта, фарҳангҳои гуногуни таълимро ба шахсон тавсия менамояд. Дар вақти омӯзиш ба саволҳои боварӣ пайдо менамоем ки дар вақти омӯзиши дастур ба бисёр саволҳо ҷавоб меёбед.

Шояд дар дастури таълимӣ баъзе аз намуна ва мисолҳои бинед ки ҳамагӯза дар фаъолияти худ истифода мебаред. Мураттибони дастур кӯшидаанд ки аз ҳамгироии фарҳангҳои анъанавию интерактивӣ истифода баранд, зеро истифодаи фарҳангҳои гуногун самара ва сифати дарсҳои баланд мебардоранд худ ки шояд ба чунин мазмун алоқаманд бошанд, ҷавобҳои мушаххас меёбед.

Дар татбиқи сиёсати давлатӣ дар соҳаи маориф шахсон нақши калидӣ мебаранд. Калиди ҳама гуна дастоварду пешравӣ ва истиқлолияти фикрӣ шахс фарҳанг ва ҳазинаи маънавият илмӣ ӯ ба шумор меравад. Аз ин рӯ, самаранок ба роҳ мондани корҳои таълиму тарбия аз ҷониби ташкилкунандаи таълим имкон фароҳам меорад ки сатҳи мафкура ва донишу ҷаҳонбинии толибилмон боло равад ва онҳо ҳамқадами замон гарданд.

Дар ҷаҳони муосири зудтағйирёбанда ва пур аз таваҷҷӯ шаҳрвандон бояд сифатҳои ташаббускорӣ, навоварӣ, татбиқсозӣ, тағйирпазирӣ, уҳдабарой, масъулиятшиносӣ ва созандагӣ бунёдкориро дошта бошанд. Онҳо бояд шахсони бомаърифати аз ҷиҳати маънавий-ахлоқӣ устувор ва кордоне бошанд ки роҳҳои дастрас кардани ахбор (маълумот)-ро тавассути воситаҳои

гуногун интихоб намуда, онро таҳлилу таҷзия ва арзёбӣ карда, масъалаҳои мураккаби олами атрофро дарк кунанд, мушкилиҳои гуногуни таълимию ҳаётиро пешгӯӣ ва ҳал карда тавонанд, масъулияти худро дар назди оила, аҳли ҷома ва кишвар дарк намоянд. Тавре ҳама медонанд, барои ташаккули ин сифатҳо маҳз дар зинаи ҳаёт заминаи мусоид фароҳам оварда мешавад.

Барои ноил гаштан ба ин ҳадафҳо Вазорати маориф ва илм низоми нави таълимро дар амал татбиқ менамояд, ки он ба ташаккули рушди салоҳиятнокии хонандагон дар истифодаи амалии дониш, малака ва маҳорат мусоидат хоҳад кард. Бо татбиқи стандартҳои нав на танҳо малакаву маҳорати касбии омӯзгор, балки натиҷаи таълимӣ низ ҳамчун нишондиҳандаи самаранокии раванди таълим шинохта мешавад. Дар дастури мазкури нави таълим масъулиятнокии омӯзгорон барои беҳтар гаштани натиҷаҳои таълимии хонандагон якҷанд маротиба зиёд мегардад.

Усули мазкур ба хонандагон имкон медиҳад ки матнро хонда, ҳангоми нақли мазмун мулоҳизаронӣ карда, фикри асосиро муайян карда тавонанд. Инчунин муҳокимаи мавзӯ ва маънии матн ҳангоми мутолеа барои такмили малакаи хондан хеле муфид аст. Ин усулро ҳангоми кор бо луғат, шарҳу тафсири ягон мафҳум, маънидод кардани зарбулмасалу мақолҳо ва тадқиқи мазмуни матн истифода мебаранд.

А

Автограф (юниш. Автос – худ, графо – менависам) – матни аслии асар, мақтуб ва мисли инҳо, ки бо дасти куди муаллиф навишта шудааст; имзои шахсии муаллиф, инчунин навиштаҷоте, ки дар саҳифаи унвонии китобе ё қосиҷаи он аз куди муаллиф боқи мондааст.

Автографи шахсони бузург (олимон, нависандагон ва ғайра) одатан дар институтҳои илмӣ, музейҳо ва архивҳои давлатӣ эҳтиёткорона нигоҳ дошта ва омӯхта мешаванд. Асарҳои онҳоро дар вақти ба ҷоп тайёр кардан бо ин дастнависҳо муқоиса мекунанд.

Дар китобхонаҳои Тошканд, инчунин дар Лондон, Париж, Техрон ва дигар шаҳрҳо автографи баъзе классикони адабиёти форсу тоҷик мавҷуд аст. Автографҳои устод Айний, Лоҳутӣ ва баъзе нависандагони советии тоҷик дар Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣи Академияи фанҳои РСС Тоҷикистон ҷамъ оварда шудаанд.

Абзас (немисӣ) – чунин намуди расми хат аст ки як қисми матн аз сари хат навишта мешавад ва онро **сарихат** низ меноманд. Чунончи ду абзаси ҳикояи Ҷалол Иқромӣ "Ҷавоби Муҳаббат":

"Шамсия нонишаста чой дам карда овард, дастархон гирифт ва аз ҳар кучо гап зада дугонаашро хурсанд кардани шуд.

Ваъд аз нӯшидани як стакан чой Умедҷон аз ҷо бархоста узр хост".

Ваъзан абзасро **банд** ҳам меноманд, масалан, банди иқуми саҳифаи дуйум ё банди сейуми саҳифаи панҷум ва ҷоказо.

Адабиёти Антик (**Антиқа**) (лотинӣ. Антикос – қадимӣ) – адабиёти қадимии Юнон ва Рим.

Адабиёти бадеӣ (арабӣ. адаб – одоб, ахлоқ; бадеъ – нав, аҷиб, нодир) – як соҳаи санъат аст ки хусусияти хоёи он бо ёрии суҳан ба вучуд овардани образи бадеӣ ва тасвир намудани ҳаёт аст. Адабиёти бадеӣ аз эҷодиёти

даҳанакии халқ (фолклор) сар шудааст. Фолклор дар давраҳои аввали инкишофи маданият пайдо шуда буд ва пас аз расм шудани хату савод ба эҷодиёти китобӣ – ба адабиёт табдил ёфт.

Ҳамаи тобишҳои фикр ва эҳсосоти инсонро бо суҳан пурра ифода кардан мумкин аст. Азбаски адабиёти бадеӣ суҳанро чун воситаи асосии ба вучуд овардани образ истифода менамояд, имконият дорад ки зиндагониро хеле васеъ ва пурра инъикос кунанд.

Ҷинсҳои асосии адабиёт: эпос, лирика ва драма аст.

Ҳар кадоми ин ҷинсҳо чунин намудҳо дорад: эпос – очерк, ҳикоя, повест (қисса), роман, драма – трагедия (фоҳиа), драма, комедия (мазҳака) лирика – суруд, тарона, шеърҳои лирикӣ ва ғайра.

Адабиёти бачагона – асарҳое, ки барои бачагон навишта шудаанд. Ба адабиёти бачагона на танҳо асарҳои бадеӣ, балки асарҳои илмӣ оммавӣ ва китобҳои тавзеҳӣ ки барои бачагон ҷоп шудаанд, низ дохил мешаванд. Он асарҳои адабиёти бадеӣ умумӣ ки ғояҳои пешқадам, образҳои наҷиб ва қаҳрамонона, сюжети завқовар, шакли соддаву равшани бадеӣ доранд, низ дар адабиёти бачагона мавқеи муҳим ишғол мекунад. Афсонаҳои халқӣ, афсонаҳое ки нависандагон таҳрир кардаанд ё ба назм даровардаанд, бисёр асарҳои Саъдӣ, С.Айнӣ аз ҳамин қабиланд.

Чопи мухтасари баъзе асарҳои машҳур ки аслан барои калонсолон навишта шуда буданд. (баъзе дostonҳои “Шоҳнома” – и Фирдавсӣ, “Дон Кихот” – и М. Сервантес, “Саёҳати Гулливер” – и Ч. Свифт, “Робинзон Крузо” – и Д. Дефо, “Ёддоштҳо” – и С. Айнӣ ва ғайра), ҳоло китоби маҳбуи бачагонанд. Адабиёти бачагона, ки як қисми адабиёти бадеист, дар ҷамъияти синфӣ муборизаи идеологии (идеология) ақидаҳои пешқадам ва иртиҷоии зиддихалқиро инъикос мекунад.

Адабиёти бачагонаи советии тоҷик аз устод С. Айнӣ сар мешавад. М. Миршакар, А. Деҳотӣ, Ҷ. Икромӣ ва

дигарҳо дар бунёд кардани адабиёти бачагонаи советии тоҷик ҳиссаи муҳим гузоштаанд.

Адабиёти детектив (лотинӣ. Детектио – кушодан) – яке аз намудҳои адабиёти буржуазии ҳангомаписандӣ буда, асосан корнома ва саргузаштҳои пурмоҷарои ҷосусонро мавриди тасвир қарор додааст.

Адабиёти классикӣ (юнонӣ. Классикос – аъло, олинҷаноб) – адабиёти пешқадаме ки ҳам аз ҷиҳати ғоя ва ҳам аз ҷиҳати бадеият қиммати ниҳоят калон дорад. Аз ин сабаб мо тамоми адабиёти замони гузаштаро классикӣ гуфта наметавонем. Дар адабиёти тореволюсионии тоҷик танҳо ҳамон қисми адабиёте, ки ғояҳои пешқадами замонро ифода намуда ва аз ҷиҳати шаклу мундариҷа ба фаҳму идроки оммаи васеъ наздик буда, мазмунҳои тараққиқпарваронаро бо образҳои барҷаставу равшан ифода намудааст, адабиёти классикӣ номида мешавад. Ёнибар ин образҳои барҷастаи адабиёти классикӣ зуд шӯҳрат меёбанд ва дар байни халқ ҳамчун намунаи наҳорати бадеӣ ҷовид мемонанд. Дар адабиёти тоҷик чанде аз шоиру нависандагон монанди Рӯдакӣ, Фирдавсӣ, Саъдӣ, Ҳофиз, Ҷомӣ, Аҳмади Дониш, Садриддин Айнӣ, Абулқосим Лоҳутӣ намояндагони адабиёти классикӣ номбар кардан мумкин аст.

Адабиётшиносӣ – илме, ки қонунҳои тараққиёт ва таърихи адабиётро меомӯзад. Илми адабиётшиносӣ ба се қисм ҷудо мешавад.

1. Назарияи адабиёт – моҳияти адабиёти бадеӣ, хусусиятҳои шакли он, қонунҳои тараққиёти он ва дар ҷамъияти инсонӣ то чӣ андоза аҳамият доштани адабиётро муайян мекунад.

2. Таърихи адабиёт – таърихи пайдо шудани адабиёти бадеиро меомӯзад ва баробари ҳамин муайян мекунад ки адабиёт дар тараққиёти таърихии халқ ва ҷамъияти инсонӣ, дар муборизаҳои синфӣ чӣ мавқеа дошт ва чӣ гуна инкишоф ёфт.

3. Танқид – моҳият ва мавқеи адабиёт ва асарҳои